

MILBACHER RÓBERT

A táj és a haza „petőfiesítése”

(Az *Uti jegyzetek* néhány mondatáról)

Az 1845. április 1-től június 23-ig tartó felvidéki út Petőfi pályájának az Etelke-szerelem és a Vahot Imrével való szakítás utáni új szakaszát vezeti be a szakirodalom szerint.¹ Úgy tűnik, hogy az irodalmi életbe már az 1844-es évben nagy hullámokat vetve belépő, s ennek következtében a kritikai/olvasói figyelem középpontjába kerülő költő az *Uti jegyzetekkel* a nyilvánosság előtt körvonalazódó imázsát kívánta tovább írni, azt árnyalni és végső soron megszilárdítani. Legalábbis az említett írás felütésében élettörténetének jelen szakaszát e szerint a narratíva szerint beszéli el, amennyiben a névtelen, szerencsétlen vándorszínész, majd katona (hír)névszerzésének folyamatába illeszti be a felvidéki útját:

Mikor még nyomva sem láttam nevemet, csak magamnak firkáltam; mikor még statista voltam a' pesti nemzeti színháznál 's hordtam a' színpadra a' székeket és pamlagokat, 's a' színészek parancsára kocsmába szaladtam seréért, boréért, tormáskolbászért stb. mikor még strázsáltam vagy főztem a' kukoriczagombócokat közlegénytársaim számára 's mosogattam a' vas-edényt olly téli hidegben, hogy a' mosogató-ruha ujjaimhoz fagyott, 's mikor a' káplár menjen kend!-je lehajtott a' havat kihordani a' kaszárnyaudvarból, mindenkor már világos sejtéseim voltak arról, mi velem egykor történni fog, 's mi meg is történt. Megálmodtam az őrszoba meztelenfaágyán, hol – mint de Manx báró – az egyik oldalamat alám tettem derékaljnak és a' mássikkal betakaróztam, megálmodtam itt, hogy nevet szerzek két országban, mellyet az egész világ kritikusaianak ordító csordája sem lesz képes megsemmisíteni.²

Már Martinkó András is annak a gyanújának ad hangot, hogy „Petőfi nem a világot akarja leírni, hanem magát a világhoz való viszonyában”. Ebből pedig logikusan következik, hogy „számára a tárgyi, táji, társadalmi stb. valóság egy-egy ténye mozzanata csak kifutópálya, honnan a maga világába, önmagához röppen”, valamint kissé általánosítva és levonva a konzekvenciákat: a „világot a maga képére és hasonlatosságára alakítja, művészetté éli át”³

¹ Összefoglalóan: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris, 2008, 171. skk.

² PETŐFI Sándor, *Uti jegyzetek*, Életképek, II/1. szám, 1845. július 5., 26.

³ MARTINKÓ András, *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*, Budapest, Akadémiai, 1965, 88–90.

Az alábbiakban az *Uti jegyzetek* néhány mondatát elemezve arra a kérdésre keresem a választ, hogy Petőfi az irodalmi nyilvánosság előtt miféle identitáselemeket próbált erősíteni magával kapcsolatban, és miféle identitásképletektől igyekezett elhatárolódni.

*

Petőfi a felvidéki útja során többek között számos történelmi helyszínt látogat meg, mégpedig olyan várakat vagy várromokat, amelyek hagyományosan a nemesi múlt- és tájszemlélet meghatározó objektumai.⁴ A dicső múlt tárgyiasult monumentumaiként jelenlévő romok a történelmi időt birtokló nemesi identitásnak a magától értetődő emlékei, másképpen mondva, a tájhoz és rajta keresztül a honhoz kapcsolódó genealogikus kötődés metonimikus elemei. Amikor tehát Petőfi kötelességének érzi az elmúlt idők maradványait meglátogatni, nem egyszerűen személyes kapcsolatot teremt a dicső múlttal, de egyben birtokba is veszi azt. Erősebben mondva: ezen látogatások leírásával kisajátítja azt a dicsőséges múltra alapozó identitáselbeszélést, amelyhez valójában (jogi értelemben például) semmi köze sem lehet, hiszen nem nemesként ez a narratíva nem áll rendelkezésére.⁵

Az *Uti jegyzetek* 4. folytatásában egyenesen többes szám első személyben szólal meg, amikor a múltat metonimikusan reprezentáló kövek profán felhasználása fölött borong:

Losoncra menvén Várgedéről az út Füleken visz keresztül, hol szinte romokban fekszik az egykor nevezetes vár. Természetes, hogy összejártam; de ki-mondhatatlan harag fogott el, midőn láttam, hogy a' romokat lehordják az utcákat tölteni... hogy a' mely köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak...⁶

Az „ősök (apáink) vére” mint a haza megvételének és megóvásának ára a nemesi önértelmezés évszázados toposza, amely éppenséggel a vérségi leszármazás genealogikus elbeszélésén keresztül teremti meg a múlt és a jelen közti folytonosságot. Nyilvánvalóan Petőfi ennek a folytonosságnak metonimikus értelemben nem lehet része, hiszen sem nemesi származása, sem szlovák eredete erre nem jogosítja föl. Petőfi tehát a szó elsődleges kontextusában jogosulatlanul, vagyis látszólag tévesen vonatkoztatja magára ezt a toposzt, így aztán csak metaforikus jelentésében lehetséges értelmezni szavait, amivel nagyon is helyére kerül kisajátító gesztusa. Ugyanis Petőfi valójában a Thököly-felkelés⁷

⁴ Lásd például Kisfaludy Sándor Balaton-felvidéki várromokat megéneklő regéit.

⁵ Petőfi nemességének Ferenczi Zoltánnál felvetődött tételét meggyőzően cáfolja: DIENES András, *Petőfi nemességének kérdése*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1963/1, 20–28.

⁶ Életképek, II/4. szám, 1845. július 26., 115. (kiemelés tőlem)

⁷ „Megnéztük Tököly várát, mellynek még legépebb része a' kápolna, bár ebben is már hanyatt fordulva hevernek a' földön a szentek és angyalok, szegények!” Életképek, II/2. szám, 1845. július 12., 53.

és a Rákóczi-féle szabadságharc helyszíneit járja be, vagyis saját szabadságmítoszának előzményeiként azonosítja be a történelmi események szereplőit.

Kora reggelenként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúit ordították e' mátyrvarosra: rettegj! Innen néztem szét a vidékre, melly gyönyörködve mutogatta magát előttem, mint a' gyermek, kinek édesanyja új ruhát hozott. Mert ekkor jött meg a' természet anyja, a' gondos tavasz, és öltöztette meztelen gyermekét szép, uj, tarka köntösbe. Tiszta időben éjszaknyugatról magas bérczek vállalai fölött a Tátra hófedett csúcsa piroslott a' nap első sugaraitól, mint valami borozó aggastyán király homloka. Egy kis órányira Eperjestől szomorkodik Sáros romja, Rákóczy egykori fészke. Voltam rajta. Dehogy mulasztanám el: valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejtethem. Olly jól esik ott színom a' dicső lovagkor levegőjét, mellyben születnem kellett volna igazság szerint. Én a' tollat meglehetősen forgatom, de úgy érzem, nagyobb hivatásom lett volna, a kardviselésre, mire, fájdalom, későn születtem.⁸

Az Eperjest elfoglaló Caraffa terrorja – 1687 februárjában koncepciót perket indított, majd azzal a váddal, hogy összejártsanak a Munkácsot még akkor is védő Zrínyi Ilnával, 24 eperjesi polgárt halálra ítélte – az akkorra már elbukott Thököly-féle felkelés utóöngéjének számított. Petőfi tehát a nemesi identitáshoz a szabadság védelmének egyébként ugyancsak a nemesi kötelességek között számontartott toposza felől kapcsolódik, amelyet olyan szabad gyökként kezel, melyhez a szabadságért való harc folytonossága mentén kötődhet. A nemesi genealógiát Petőfi tudatában tehát felülírja a szabadság fogalma, amely így alkalmas arra, hogy Petőfi önelbeszélésként alkalmazhassa. Sejtésem szerint a feltűnő asszimilációs igyekezetének egyik fontos oka a magyarsághoz kapcsolódó szabadságélmény felvállalása, még akkor is, ha tudja, hogy mindez alapvetően a nemesekhez kötődik.

Nem véletlen, hogy a felvidéki út során a szabadságküzdelmek emlékeinek és a múlt kolonizálásának folyamatában magát a szabadságot is etnicizálja, és természeti, táji determinációval kapcsolja össze:

Lejövet a' mint a' hegyoldalon pihentünk, mellénk sompolygott egy szegény lengyel fiú. Tudtuk, mit akar; mindnyájan adtunk neki valamit... letérdelt 's lábainkat akarta megcsókolni.... Oh, emberiség, sülyedt emberiség, hol van megváltód? Az aljában mentül inkább közeledtem a' Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgágot láttam, 's ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait és leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az emberméltóság a' legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét.⁹

⁸ *Uo.*, 52.

⁹ *Uo.*

Petőfi szabadságmítoszában a magyarsághoz kapcsolja a szabadságért való harc ethoszát, amivel a magyarság küldetéstudatát és egyben kiválasztottságtudatát is részben megteremti, részben totalizálja. Ennek csúcspontja majd a szabadságharc alatt, 1849 januárjában írt *Európa csendes, újra csendes című vers*, amely visszaigazolása a már 1845-ben alakuló mítoszának, és persze a szabadságért küzdő magyarság apoteózisa egyben. Mindez azonban azzal járt, hogy a lengyel fiú szerepeltetésével a szlávokhoz – így nyilván a reformkor nacionalista nemesi szlovákellenes retorikáját visszahangozva – a szolgálalkúséget köti, amit még a kor lengyelekkel kapcsolatos szolidaritása sem ír felül. (Paradox módon a nyugatosok, köztük Babits is, majd Petőfi szláv származásából vezetik le forradalmiságát, mondván, hogy éppen a szlávság hordozza a lázadás eszméjét.)

Egyszóval, miközben Petőfi a magyar nemesi, ezen belül a kurucos, függetlenségi elbeszélésen keresztül kisajátítja a magyarság attribútumainak egyikét, és értelemszerűen metaforikusan nevezi magát a magyarok közösségéhez tartozónak, egyben automatikusan etnicizálja is ezt a közösséget. Ennek a leglátványosabb megnyilvánulásával az *Uti jegyzetek* következő passzusában találkozhat az olvasó:

Ennélfogva a' nap hátralevő részét a' vén Lőcsében kelle töltenünk, mellyben igen sok fiatal szép leányzó szivecskéje dobog... de nem a' magyar nyelvért, 's ezért bármi szépek, sem méltók, hogy rólok többet szóljak. A' mellyik leány nekem tetszeni akar, magyar legyen az lelkestül testestül, különben zsebkendőjét sem emelem föl a' földről, ha leesik; de az igaz magyar leányért... oh azért mindent megtennék, a' mit csak hősi elszántság tehet... még meg is házasodnám.¹⁰

Petőfi tehát ízig-vérig etnicista elbeszélést kapcsol még a női szépség percepciójához is, hiszen csak a magyarul beszélő lányok szépségét hajlandó szóvá tenni, ami persze tradícióját tekintve illeszkedik a reformkor magyartalan hölgyeket illető kritikájához. Ez esetben azonban magát a szerelmet is a magyarságtól teszi függővé, ami (lévén Felvidéken, történetesen Lőcsén, azaz szlovák-német többségű környezetben) nem az egyének nemzeti elkötelezettségére, hanem származására hívja fel a figyelmet, vagyis lényegében etnicizálja magát a szerelmet is. Ez a gesztus értelmezhető Petőfi azon asszimilációs igyekezetének utolsó állomásaként is, amelynek során minden a származásához vezető szálát igyekszik elvágni. Ugyanis a házasságnak – s vele a vélelmezhető utódnemzésnek – a folyamata a metaforikusan felvállalt magyarságát metonimikus valósággá változtathatja, amennyiben nem szlovák, hanem magyar lánnyal köttetik.

Tudjuk H. Törő Gyöngyi kutatásaiból,¹¹ hogy a fiatal Petőfi már a Petrovics név írásváltozatainak próbáit is a mind magyarosabb íráskép felé igyekezett tökéletesíteni.

¹⁰ *Uo.*, 53.

¹¹ H. Törő Gyöngyi, *Petrovits-tól Petőfi-ig*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1963/5, 598–599.

(Vagyis próbálkozott a Petrovits, vagy a Petrovich írásformával is.) Végső soron a Petőfi név fölvétele is egyszerre a vérszerinti apával és egyben a Petrovics név szlávok terhelt-ségével való leszámolás gesztusa volt. (Maga a név tükörfordítása a Petrovicsnak, azaz Péter fia, Pető-fi, ráadásul mindez összefügg Vörösmarty *Eger* című művének egy Pető nevű szereplőjével, vagyis az új, költői identitáshoz kapcsolódó név végső soron a szellemi apával választott Vörösmartyhoz kapcsolódik.) Azok az anekdotikusan fennmaradt történetek, amelyek szerint a fiatal Petőfi kijelenti (például Aszódon Koren István előtt), hogy a tótok között egyetlen becsületes ember sincs; vagy azok az emlékezések, amelyek szerint Selmecbányán igyekezett elhatárolódni a szlovák diákoktól, és kereste a magyarok társaságát, mind azt erősítik, hogy a fiatal Petőfi tudatosan és kétségbeesett igyekezettel próbált „magyarrá válni”, miközben egész irodalmi pályáján és politikai szerepvállalásai során folyton kijátszották ellene a szlovák kártyát, mint a leleplezésének és megszégyenítésének aduaszát.

Részben ennek a magyarrá válási stratégiának a folyamányaként kell tekintenünk az Alföldnek mint tájnak a fölfedezését is. Albert Réka kiváló írásaiból ugyan tudjuk,¹² hogy az Alföldet mint nemzeti tájat nem Petőfi fedezte fel, de a magyar nemzeti emlékezetben mégiscsak hozzá kapcsolódik, bizonyos értelemben az Alföld „nemzetie-sítését”¹³ neki köszönhetjük. Az *Uti jegyzetek* fentebb idézett passzusa az Alföld és a hegyvidék szembeállítását a szabadság és a szolgaság kontextusában végzi el: a Kárpátok a szolgaság, míg az Alföld a szabadság tere. Az 1844. júliusi *Az alföld* című versének kontextusa még nem a szabadság-szolgaság politikai ellentétpárjára, hanem a véges és a végtelen romantikus dichotómiájára építve értékeli fel a rónát: „Lenn az alföld tengersík vidékin / Ott vagyok honn, ott az én világom / Börtönéből szabadult sas lelkem, / Ha a rónák végtelenjét látom.” A „tengersík vidék” kifejezés a végtelenséggel összekapcsolva a tájélményhez a fenséges kategóriáját kapcsolja. Ugyanakkor az is figyelmeztető lehet, hogy itt a fenséges nem a szemlélő végességének, parányiségának, mulandóságának stb. jelölője, hanem az én percepciójának a végtelenné tágításával a természetnek az emberi tapasztalat által való befogadhatóságát kínálja:

Felröpülök ekkor gondolatban
Túl a földön felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.

¹² ALBERT Réka, „*Te a magyarnak képe vagy nagy rónaságunk!*”, avagy a nemzeti tér táji reprezentációja = *Fehéren, feketén Varsánytól Rititiig: Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*, szerk. BORSOS Balázs, SZARVAS Zsuzsa, VARGYAS Gábor, Budapest, L'Harmattan, 2004, I, 81–95.

¹³ TAKÁTS József, *A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok*, *Regio*, 2004/3, 71–81; RADNAI Dániel Szabolcs, *Táj, régió, nemzet: Tájértelmezés és irodalomtörténet viszonya a 19. századi regionális irodalom kontextusában*, *Replika*, 2023/128, 83–99.

Ezt úgy érheti el, hogy a szubjektum figyelme a végtelenség megtapasztalásával nem a transzcendensre irányul, hanem visszakapcsolódik a táj immáron a költői tekintet által befogott és ezzel szubjektivizált szemléléséhez. Petőfi bizonyos értelemben birtokba veszi tehát a végtelent magát, amelyet *Az alföld* a természeti objektum domesztikálásával ér el. Ez az eljárása is a romantikus szemlélet „megszelídítésének” folyamatába kapcsolódik, hiszen a szubjektum vesztí el határait a határolatlanban, vagyis nem oldódik fel a fenségesben, hanem önmaga képére formálja azt. Beszédese, hogy *A Tisza* című – két és fél évvel később, 1847 februárjában írott – nagy versében a domesztikált táj végsősoron mint az emberi léptéket, a civilizációt, a kultúrát eltörülő abszolút erő lép elő, amely egyben megszünteti a beszélő jelenlétének humanizáló erejét is, illetve ezt a humanizáló, domesztikáló erőfeszítést (közönségesen a kultúrát) gyengének minősíti a természet erejéhez képest: ezzel a romantikus ironia alakzatát rendelve a tájszemlélethez. *A Tiszát* elemző VADERNA GÁBOR ezt így fogalmazza meg: „A zárlat ilyenformán nem egyszerűen ellentételezése egy szépen felépített képnek, hanem sokkal súlyosabb és megrázóbb tanulságokat is hordoz: egyfelől azt, hogy a kultúrában élő embernek a leghalványabb esélye sincsen megérteni a természet jeleit, másfelől pedig azt, hogy a természet »szép«, »jámbor« volta az ember számára megfoghatatlanul, váratlanul pusztító erővé alakulhat.”¹⁴ *Az alföld* című versben még képes szubjektivizálni az amúgy végtelennek mondott tájat, mégpedig a záró strófa segítségével, amely gesztussal az Antaiosz-mítoszt megidévezve a nemzeti táj mitikus szemléletét is beemeli a tájleírás narratívájába:

Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsöm, itt születtem.
Itt borúljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sír is fölöttem.

A végtelen tehát a személyes érintettség révén válik szelíd, ismerős, ezzel familiarizált vidékké, ráadásul a *Szózat* megidézésével a nemesi *extra Hungariam...* toposzt is beemeli a vers értelmezési kontextusába. Nem véletlenül, mivel Petőfi az Alföldet a honfoglaló magyarság tereként szemléli az *Uti jegyzetekben*, Vörösmarty hőskölteményinek fénytörésében:

Egyik lovunk patkója leesett; míg azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a' Kárpátokra, ez egymásra hányt millió piramisra. De lelkeim, mint a' gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkeim elsuhant észrevétel nélkül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a' Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el, hosszsza, mintha a' világ végét keressék, hol a' látkör egy

¹⁴ VADERNA GÁBOR, *Megállék a kanyargó Tiszánál = „Ki vagyok én? Nem mondom meg...”: Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 337.

óriáspalota, melynek tetején a' napnak gyémántcsilárja 's oldalán a' délibábak
tükrei függenek s mikben kedvtelve szemlélik magokat gulyák és ménesek...
ide, ide szállt lelkem a' Kárpátokról, az én édes hazámba, a' szép alföldre!¹⁵

Az alföldi ember, az alföldi nép tehát az ősi magyar vér hordozója, amivel megteremtődik a nép és ősiség összekapcsolása, de egyben Petőfi saját metaforikus identitásának forrásává is válik. Nem véletlen, hogy maga az 1848-as követválasztás kampányában született *A Kiskunságban* (1848. június), de leginkább a *Szülőföldemben* (1848. június 6–8.) az 1844-es *Az alföld* toposzait mondja újra, az Alföld korlátozott romanticizálása helyett immáron a teljes személyessé tétel jegyében kapcsolódva a magyar (kun) ősiséget hordozó tájhoz. Az sem véletlen, hogy a *Szülőföldem* datálási helyeként Félegyházát adja meg, hiszen a kiskun választói szemében maga is kunként próbálja megjeleníteni önmagát, amire a színszlovák Kiskőrös mint születési hely nem alkalmas.

Petőfi tehát a maga képére formálja, „petőfiesít” a tájat, amivel egyszerre familiarizálja és nemzetiesíti is azt: mindez pedig így alkalmat szolgáltat neki, hogy felvállalt magyar identitásának keretében segítse asszimilációját, magyar költővé válását. A kor narratívái felől nézve talán túl merész, kisajátító gesztusa ugyanakkor utat nyit a magyarság metaforikus, kulturális alapú értelmezése, vagyis egy új, máig ható nemzet-koncepció felé.

MILBACHER RÓBERT
egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem
milbacher.robert@pte.hu

*The “Petőfication” of the Landscape and the Homeland
(On a Few Sentences of Travel Notes)*

Abstract: This paper analyses Petőfi's *Travel Notes* which documents his travels in Upper Hungary. It examines Petőfi's work as a source of identity construction, focusing on the texts creating his own sense of being Hungarian. They show us that taking possession of the national landscape and past comes with the appropriation of some parts of the aristocratic identity.

Keywords: The Plain, historical past, aristocratic identity, ethnicity, freedom, Romanticism

DOI: 10.37415/studia/2023/3-4/18-24.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

¹⁵ Életképek, II/2. szám, 1845. július 12., 53.